

Л. М. МИНЬКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАМЕНКЛАТУРНЫЯ НАЗВЫ ЯК САСТАЎНАЯ ЧАСТКА СПЕЦЫЯЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ (на матэрыяле тэхнічнай тэрміналогіі)

Наменклатурныя назвы (лац. *nomenclatura* – распіс імён, пералік, спіс) – назвы, якія выкарыстоўваюцца ў якой-небудзь галіне навукі, вытворчасці для абазначэння аб’ектаў (у адрозненне ад тэрміналогіі, дзе ўтрымліваюцца назвы абстрактных паняццяў і катэгорый) [1, с. 86].

Важнасць размежавання *тэрміналогіі* і *наменклатуры* была ўпершыню выказана яшчэ ў канцы 19 ст. англійскім логікам Х’юэлам, аднак да гэтага часу ў замежным тэрміназнаўстве гэта пара слоў не мае выразнага супрацьпастаўлення. Імкненне размежаваць названыя паняцці ўласціва працам толькі айчынных тэрміналагаў, паколькі правамернасць уключэння наменклатуры ў тэрміналагічную сістэму многімі лінгвістамі аспрэчваецца. Р. О. Вінакур падкрэсліваў неабходнасць адрознівання тэрміналогіі і наменклатуры: “Што датычыць наменклатуры, то, у адрозненне ад тэрміналогіі, яе трэба разумець як сістэму цалкам абстрактных і ўмоўных сімвалаў, адзінае прызначэнне якой... даць максімальна зручныя з практычнага пункту гледжання сродкі для абазначэння прадметаў, рэчаў без прамых адносін да патрэб тэарэтычнай думкі...” [2, с. 8]. Пры гэтым “чаму даны прадмет названы так, а не інакш, для наменклатурных абазначэнняў амаль усё роўна, тады як для тэрміна, што імкнецца валодаць асэнсаванай унутранай формай, гэта вельмі важнае пытанне” [2, с. 8]. Такой жа думкі прытрымліваўся і А. А. Рэфармацкі. У сваіх працах ён выдзяляе апазіцыю ‘*тэрмін -- наменклатура*’. Да тэрмінаў аўтар адносіць спецыяльныя словы, што выражаюць сістэму паняццяў у данай навукі, да наменклатуры – пералічэнне анталагічнага інвентару данай навукі [3, с. 49]. Дакладнага размежавання паняццяў *тэрміналогія* і *наменклатура* патрабуе В. С. Ахманова, якая наменклатурай называе “сукупнасць спецыяльных тэрмінаў-назваў, што ўжываюцца ў пэўнай навуковай галіне; назвы тыповых аб’ектаў данай навукі (у адрозненне ад тэрміналогіі, якая ўключае абазначэнні адцягненых паняццяў і катэгорый)” [4, с. 270]. Як адзначае А. В. Супяранская, “сістэма

номенаў не замкнутая і не столькі арганізаваная, як сістэма тэрмінаў. Да яе можна дадаць або выключыць з яе асобныя номены і цэлыя блокі, не мяняючы сістэмы ў цэлым. Такім чынам, тэрмін, толькі суадносячыся з паняццем, называе прадмет, а номен, толькі суадносячыся з прадметам, атрымлівае сувязь з паняццем, звычайна – з паняццем бліжэйшага родавага тэрміна” [5, с. 35]. Няцяжка заўважыць, што размежаванне і супрацьпастаўленне тэрмінаў і номенаў праводзіцца галоўным чынам на аснове адрознення паняційнага і прадметнага значэння намінаўных адзінак: тэрміны звязаны з паняццямі (выражаюць паняцці), номены звязаны з прадметамі (назваюць прадметы).

Нейтральную пазіцыю ў адносінах да гэтага пытання займае У. М. Лейчык, сцвярджаючы, што “наменклатурай можа быць названа сістэма абазначэнняў класаў прадметаў, якія ўваходзяць у адзін аднародны рад на аснове свядома выбраных знешніх прымет гэтых прадметаў. Планам зместу наменклатурных адзінак, як і тэрмінаў, з’яўляюцца агульныя паняцці; планам выражэння, як і імён уласных, служаць прыватныя прыметы. У гэтым сэнсе можна сказаць, што наменклатура з’яўляецца прамежкавым, злучальным звяном паміж тэрмінамі і ўласнымі імёнамі” [6, с.24]. Вучоны дапаўняе характарыстыку номена наступнымі палажэннямі: 1) наменклатурным імёнам можа быць выражана не любое паняцце, а толькі тое, што ўваходзіць у сістэму пэўнага роду; 2) існаванне адзінкавага наменклатурнага знака немагчыма, таму што наменклатурная адзінка заўсёды з’яўляецца членам сістэмы – наменклатуры; 3) наменклатурныя знакі, як і тэрміны, генетычна могуць быць уласнымі імёнамі [6, с. 24]. Як адзначае Г. П. Мельнікаў, “адзінкі зместу як тэрмінаў, так і номенаў ляжаць у адным і тым жа полі паняццяў. Наменклатура аказваецца не столькі супрацьпастаўленай, колькі ўключанай у тэрміналогію як змястоўна найбольш канкрэтны яе ўзровень” [7, с. 14]. “Тэрміналогія выкарыстоўваецца ў якасці сродку замацавання вынікаў пазнавальнай дзейнасці чалавека на вышэйшай ступені – ступені лагічнага асэнсавання, а наменклатура абмяжоўваецца меншай ступенню абстракцыі. Наменклатура дае нам просты пералік спецыфічных аб’ектаў без прэтэнзіі на выяўленне істотных узаемасувязей, тады як тэрміналогія павінна выступаць у сувязі з дэфініцыямі, у якіх якраз гэтыя істотныя ўзаемасувязі і раскрываюцца. Пры гэтым у склад тэрміналогіі і наменклатуры могуць уваходзіць адны і тыя ж абазначэнні. Іншымі словамі, наменклатура – гэта тая ж тэрміналогія, але выкарыстоўваецца яна не ў гнэсалагічным, як тэрміны, а ў анталагічным плане” [8, с. 80].

У гэтым выпадку нельга не прыслухацца да думкі А. І. Маісеева: “Моўны знак, падзяліўшыся на тэрмін і номен, падзяліў паміж імі паняцце і прадмет. Гэта здаецца нам залішнім спрашчэннем праблемы. Адносна слова або намінатыўнага моўнага знака пытанне стаіць больш складана: слова звязана і з прадметам, і з паняццем, з прадметам праз паняцце і з паняццем праз прадмет, г. зн. з прадметам і паняццем адначасова, то з паняццем, то з прадметам пераважна, але не выключна”. На гэтай падставе даследчыкам робіцца вывад: “номены – тэрміны, разнавіднасць тэрмінаў, тэрміны, у якіх прадметнае значэнне пераважае над паняццёвым” [9, с. 244-245].

Мы падзяляем погляды тых вучоных (Л. А. Капаназе, М. П. Кузьміна, А. І. Маісеева, Г. П. Мельнікава, В. М. Прохаравай, А. Д. Хаюціна і інш.), якія лічаць, што наменклатура ўваходзіць у склад тэрміналогіі, паколькі тэрмін і наменклатурны знак маюць аднолькавыя дыферэнцыяльныя прыметы; у практычнай дзейнасці правесці мяжу паміж тэрмінам і номенам амаль немагчыма; номен – прыватная разнавіднасць тэрмінаў у шырокім сэнсе.

Несумненна, наменклатурныя знакі з’явіліся пазней, чым тэрміны. Номены ўзніклі ў перыяд серыйных вырабаў масавай вытворчасці, паколькі для рамесніцкай арганізацыі працы, калі кожны выраб выступаў як унікальны прадмет, даныя моўныя адзінкі не характэрныя. Як падсістэма ўнутры тэрміналогіі наменклатура выступае штучна створаным аб’яднаннем моўных адзінак, аўтарства таго ці іншага номена заўсёды можа быць устаноўлена. Наменклатура – рэгулюемая частка спецыяльнай лексікі, якая можа падвяргацца шматлікім зменам у сферы выкарыстання. Няспыннае развіццё тэхнікі спрыяе ўзнікненню новых відаў машын, механізмаў, агрэгатаў, апаратаў, прыбораў, прыстасаванняў, з’яўленню новых наменклатурных знакаў. Частка номенаў трывала ўваходзіць у штодзённы ўжытак, асобныя моўныя адзінкі выходзяць з ужывання разам з узнікненнем новых тэхнічных рэалій.

У тэхнічнай тэрміналогіі агульнавядомасць, “абсалютная матываванасць” такіх наменклатурных адзінак, як *БелАЗ*, *ЛіАЗ*, *МаАЗ*, *МАЗ*, *МТЗ* звязана з шырокай вядомасцю саміх рэалій, абазначаных гэтымі найменнямі. Можна лічыць, што па форме гэтыя назвы – абрэвіятуры, але ўтвораны яны шляхам метанімічнага пераносу, першасныя назвы – назвы заводаў-вырабляльнікаў даных марак аўтамашын: *БелАЗ* ‘марка аўтамабіляў-самазвалаў і аўтацягнікоў Беларускага аўтамабільнага завода (г. Жодзіна)’; *ЛіАЗ* ‘марка аўтобусаў доследнага завода “Нёман” у г. Ліда’; *МаАЗ* ‘марка

самазвалаў, самазвальных цягнікоў для шахтаў, аўтабетонамяшалак, дарожна-будаўнічых машын Магілёўскага аўтамабільнага завода'; *МАЗ* 'марка грузавых аўтамабіляў, прычэпаў, паўпрычэпаў Мінскага аўтамабільнага завода'; *МТЗ* 'марка трактароў Мінскага трактарнага завода марка' і інш.

Значнае распаўсюджанне ў тэхніцы атрымалі лічбава-літарныя абазначэнні побач з вербальнай намінацыяй: *ізаляцыйная машына "ІМ-1422"*, *маслазапраўшчык "МЗ-150"*, *універсальны пагрузчык "УП-66"*. У прыведзеных выпадках ужывання поўнага наймення побач са скарачаным абодва знакі – і разгорнутая назва (тэрмін), і яго абрэвіатура (номен) – выкарыстоўваюцца паралельна як узаемазамяняльныя варыянты. Але так адбываецца не заўсёды: *"аўтакран ККТ 50.01 на шасі МЗКТ-6923"*, *аўтапрычэп "УАЗ-450"*, *аўтамабіль-фургон "ГЗТМ-891"*, *бульбакапалка "СН-4Б-1"*, *лесанасадачная машына "СЛН-2"*. У дадзеным выпадку мы маем справу з намінацыямі, якія складаюцца з камбінаванага знака (тэрмін + номен).

Наменклатурныя адзінкі могуць складацца толькі з лічбавай (аўтобус *"ЛіАЗ-5256"*, аўтамабіль *"МАЗ-101"*, трактар *"МТЗ-80/82"*) або лічбава-літарнай (аўтамабіль *"МАЗ-500А"*) індэксацыі і назоўніка-прагмоніма. Акронім завода-вытворцы, што служыць для абазначэння маркі пэўнага вырабу, выконвае ідэнтыфікуючую функцыю. Для абазначэння мадэлі выкарыстоўваецца лічбавая / лічбава-літарная індэксацыя. Мадэліфікацыі ўнутры мадэлі адлюстроўваюцца ў дадатковых лічбах і літарах, якія пішуцца праз дэфіс пасля індэксатара мадэлі. Як бачым, лічбава-літарная індэксацыя выконвае дыферэнцыяльную функцыю.

Для наменклатурных назваў у тэхнічнай тэрміналогіі могуць выкарыстоўвацца як уласныя, так і агульныя назоўнікі: 1) назвы рэк: аўтамабіль *"Ака"*, аўтамабіль *"Волга"*, ракета-носьбіт *"Днепр"*; 2) назвы краіны, мясцовасці, дзе размешчаны заводы - вырабляльнікі пэўнага віду тэхнікі: атамны ледакол *"Расія"*, трактар *"Беларусь"*, цеплаход на падводных крылах *"Палессе"*; 3) імёны: аўтамабіль *"Лада"*, самалёт *"Антэй"*, самалёт *"Руслан"*; 4) назвы планет і сузор'яў: пілатуемы касмічны апарат *"Меркурый"*, ракета-носьбіт *"Сатурн"*, скечавы судна *"Арыён"*; 5) канкрэтныя і абстрактныя назвы цэлых класаў аднародных прадметаў і з'яў: арбітальная станцыя *"Салют"*, верталёт *"Алігатар"*, касмічны апарат для навуковых даследаванняў *"Космас"*, касмічны апарат сувязі *"Маланка"*, касмічны апарат метэаралогіі *"Метэор"*, касмічны карабель *"Усход"*, міжпланетны касмічны апарат *"Месяц"*,

радыёлакацыйная станцыя “Гама”, ракета-носьбіт “Зеніт”, самазвал “Волат”, самалёт “Мрыя”, сухагрузны цеплаход-пляцоўка “Надзея”, цеплаход “Віхар” і інш.

Трэба адзначыць, што тэрмін і номен – адзінкі, цесна звязаныя паміж сабой узаемнымі сувязямі і ўзаемнай абумоўленасцю, хаця тэрмін можа існаваць без номена, а номен без тэрміна – не. Тэрміналагічны ланцужок “тэрмін + номен” адлюстроўвае гіперагіпанімічныя адносіны ў тэрміналогіі, дзе тэрмін выступае гіперонімам, усе наменклатурныя назвы, што ўдакладняюць, канкрэтызуюць яго, – гіпонімамі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222с.

2 Винокур, Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. – 1939. – Т.5. – С.3-54.

3 Реформатский, А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М.: АН СССР, 1961. – 103с.

4 Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1962. – 607 с.

5 Суперанская, А. В. Общая терминология: Вопросы теории // А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

6 Лейчик, Б. М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственно именами // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 1974. – С. 13-24.

7 Мельников, Г.П. Основы терминоведения / Г. П. Мельников. – М.: Изд-во университета дружбы народов, 1991. – 116 с.

8 Кузьмин Н. П. Нормативная и ненормативная специальная лексика. Проблемы и методы нормализации лексики // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: Материалы совещания, проведенного Академией наук в Ленинграде 30 мая-2 июня 1967г. – М.: Наука, 1970. – С. 68-81.

9 Моисеев, А. И. К определению терминов в словарях // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1977. С. 243-250.